

Eşmûnî'nin Menârü'l-Hüdâ Adlı Eseri ve Vakf-İbtidâ ile İlgili Değerlendirmeleri

Kenan Aklan | ORCID: 0000-0002-2209-3071

Öğr. Gör. Dr. | kenanaklan@comu.edu.tr

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi | ROR ID: 05rsv8p09

İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat ABD | Çanakkale, Türkiye

Öz

Mananın tamam olduğu yerde durmak suretiyle sesi ve nefesi kesmeyi ifade eden vakf ile yine mananın uygun görüldüğü yerden başlama anlamına gelen ibtidâ, okuyucuya sağlıklı bir tilavet imkânı vermesi bakımından kolaylık sağlamaktadır. Öte yandan Kur'an'ın manasını korumada ve daha iyi anlaşılmasında yardımcı bir disiplin olarak da değerlendirilmektedir. Kıraat ve tefsir eserlerinde Kur'an ilimleri disiplinlerinden biri olan vakf ve ibtidâyâ dair çeşitli eserler kaleme alınmış ve bunların büyük çoğunluğu günümüze ulaşma imkânı bulabilmiştir. Hicrî 11. yüzyılın Mısırlı âlimlerden olan Abdülkerîm el-Eşmûnî'nin *Menârü'l-hüdâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı kitabı da bu konuda kaleme alınmış önemli kaynaklardandır. Zira kendisinden önce telif edilen vakf ve ibtidâ eserlerine vâkıf olan ve bu alanda kalem oynatan âlimlerin görüşlerinden olabildiğince yararlanan Eşmûnî, kitabında bütün bunlarla yetinmeyip kendi değerlendirmelerini de ortaya koyarak alana önemli katkılarda bulunmuştur. Eserinin birçok yerinde başta hadis rivayeti olmak üzere kıraat ihtilafları, sarf-nahiv konuları, şiirler vb. unsurların varlığı müellifin ilmî yönden çok yönlülüğünün göstergesi sayılabilir. Eşmûnî'nin, Kur'an ve kıraat ilimlerinin temel meselelerinden sayılan Mushaf imlâsı, addü'l-â-y, sûrelerin sıralaması, hurûf-u mukatta'a gibi konulara temas etmesi de eserinin sözü edilen ilimlerde zengin içeriğini göstermektedir. Tespitlerimize göre Eşmûnî'nin *Menârü'l-hüdâ* adlı eserinde temas ettiği vakfların ayrıntılı şekilde işlendiği bir çalışma henüz bulunmadığı için çalışmamız bu noktada özgün bir konuma sahiptir. Makalenin, ülkemizde yürütülen akademik çalışmalarda kıraat-vakf ilişkisini konu edinen yeni araştırmalara katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Kur'an, Kıraat, Vakf ve İbtidâ, Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ.

Atıf Bilgisi

Aklan, Kenan. "Eşmûnî'nin Menârü'l-Hüdâ Adlı Eseri ve Vakf-İbtidâ ile İlgili Değerlendirmeleri". *Akademik-Uş* 15-16 (Kasım 2024), 167-188.

<https://doi.org/10.70971/akademikus.1551942>

Geliş Tarihi	18.09.2024
Kabul Tarihi	26.11.2024
Yayın Tarihi	30.11.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Erdoğan Baş danışmanlığında tamamlanan "Kıraat farklılıklarının vakf ve ibtidâyâ etkisi (Secâvendî ve Uşmûnî örneği)" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İntihal.net
Etik Bildirim	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Al-Ashmūnī's Work *Menār al-Hudā* and His Evaluations on *Waqf-Ibtidā*

Kenan Aklan | ORCID: 0000-0002-2209-3071

Lecturer See Dr. | kenanaklan@comu.edu.tr

Çanakkale Onsekiz Mart University | ROR ID: 05rsv8p09

Faculty of Theology, Quran Reading and Recitation Science | Çanakkale, Türkiye

Abstract

Waqf, which means stopping the sound and breath by stopping at the place where the meaning is complete, and ibtidā, which means starting from the place where the meaning is deemed appropriate, provide convenience to the reader in terms of providing a healthy recitation opportunity. On the other hand, it is also considered as an auxiliary discipline in preserving and better understanding the meaning of the Qur'ān. Various works on waqf and ibtidā, which are among the disciplines of Qur'ānic sciences, have been written in the works of Qiraat and tafsir, and the vast majority of them have survived to the present day. The book of 'Abd al-Karīm al-Ashmūnī, an Egyptian scholar of the 11th century, entitled *Menār al-hudā fī al-waqf wa'l-ibtidā* is one of the important sources on this subject. Al-Ashmūnī, who was familiar with the works on waqf and ibtidā written before him and benefited as much as possible from the views of the scholars who wrote in this field, made important contributions to the field by presenting his own evaluations in his book. The presence of elements such as hadith narration, Qiraat disputes, sarf-nahiv topics, poems, etc. in many parts of his work can be considered as an indicator of the author's scholarly versatility. The fact that al-Ashmūnī touches upon the basic issues of the Qur'ān and Qiraat sciences, such as the spelling of the Mushaf, add al-āy, the order of the suras, and hurūf al-muqatta'a, shows the rich content of his work in the mentioned sciences. According to our findings, there has not yet been a study that deals in detail with the endowments that al-Ashmūnī touches upon in his work *Menār al-hudā*, so our study has a unique position at this point. It is expected that this article will contribute to new research on the relationship between qiraat and waqf in academic studies conducted in our country.

Keywords

Qur'ān, Qiraat, Waqf and Ibtidā, Ashmūnī, *Menār al-hudā*.

Citation

Akkan, Kenan. "Al-Ashmûnî's Work Menâr al-Hudâ and His Evaluations on Waqf-İbtidâ". *Akademik-Us* 15-16 (November 2024), 167-188.
<https://doi.org/10.70971/akademikus.1551942>

Date of Submission	18.09.2024
Date of Acceptance	26.11.2024
Date of Publication	30.11.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study was carried out by Prof. Dr. It was prepared based on the master's thesis titled "The effect of recitation differences on foundation and ibtidâ (Secâvendî and Uşmûnî example)" completed under the supervision of Erdoğan Chief. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes -İntihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Vakf, lügatta “durmak, menetmek, sükût etmek, kısıtlamak” manasına gelmektedir. İstilahta vakfla ilgili muhtelif tanımlarda bulunulmuştur. Bunlardan en meşhuru şu şekildedir: “Lafzın üzerinde bir süre sesi kesmek suretiyle durmak, sesin kesildiği kelimedenden ya da mâ ba’dinden (sonrasından) okumaya devam etmektir.”¹ “Bir işe ilk defa başlamak”² anlamına gelen ibtidâ ise istilahta “vakf sonrasında kıraate yeniden başlamak” şeklinde tanımlanmıştır.³ Vakf ve ibtidâ, Kur’an âyetlerinin cümle yapısıyla ilgisi bulunması sebebiyle ve Kur’an tilavetinin doğru icrası için önem arz eden bir disiplindir. Nitekim klasik ve modern eserlerde alana dair özel bölümler açılmış, muhtelif vakf ve ibtidâ sistemleri geliştirilmiştir. Bazen de bu konuyu temel alan müstakil eserler telif edilmiş ve mesele çeşitli boyutlarıyla enine boyuna irdelenmiştir. Nitekim çalışmamızın konusunu teşkil eden Abdülkerîm el-Eşmûnî'nin (11/16. yy.) *Menârü'l-hüdâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*'sı da bu minvalde bir teliftir. Bu çalışmadaki amacımız, müellifi ve sözü edilen eseri genel hatlarıyla tanıtmak ve müellifin vakf ibtidâ sistemine yönelik izah ve değerlendirmelerde bulunmaktır. Eşmûnî ile ilgili bazı çalışmalar gerek İslâm dünyası gerekse ülkemizde yürütülmüştür.⁴ Ancak yapmış olduğumu geniş kapsamlı tarama sonucunda onun vakf

¹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisil-lüğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979), 6/135; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 9/359-362; Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşeh Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fi'ğaribi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'i* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987), 256-257; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'ati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ (el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), 1/240. Saçaklızâde'ye göre vakf, tilaveti bütünüyle terk etmeden yeniden başlayıp okuma amacıyla tek nefes alacak kadar müddetle sesin kesilmesidir. Bk. Saçaklızâde Muhammed Ebû Bekr el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukal*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Umman: Dâru Ammar, 2008), 247; Enes Zengin, “Dâvüd-i Karsî'nin 'Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi”, *Osmanlı Tecvid Risâleleri 2*, ed. Ahmet Gökdemir (Ankara: Emin Yayınları, 2022), 83.

² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sîhâhi'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990), 1/35; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. İbrahim Terzi (Beyrut: Dârü't-Türâsi'l-Arabî, 1973), 1/42-44.

³ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 317; Nihat Temel, *Kirâat ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 67.

⁴ Eşmûnî ile ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. Muhammed Abdülkâdir, *İthâfî'l-fudalâ' muhtasarı Menârü'l-hudâ fi beyânî'l-vakf ve'l-ibtidâ*, ts.; Rızâ Abdülceyyid es-Seyyid Ferec İzâm, *el-İtirâzâtü'n-nahviyye fi Kitâbi Menârü'l-Hudâ fi Beyânî'l-Vakf ve'l-İbtidâ* (Mısır: Ezher Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005); İbrahim Tetik, *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi (Uşmûnî Bağlamında)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Halîl Hasen - Hârûn Nûh Alî, *Eserü ihtilâfi'l-kirâ'ati's-şâzze fi'l-vakf ve'l-ibtidâ 'inde'l-İmâmî'l-Eşmûnî fi kitâbihi "Menârü'l-*

taksimatını ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışma, alandaki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Üç kısımdan oluşan çalışmanın birinci bölümünde müellifin hayatı ve ilmî şahsiyetine yönelik bilgi verilecek; ikinci bölümde eserin genel muhtevasına değinilecek, üçüncü bölümde ise müellifin vakf sistemi incelenecektir.

1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Eşmûnî'nin⁵ doğduğu yılla ilgili tabakat eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yûsuf İlyân Serkîs (1856-1932) ve Ömer Rıza Kehhâle'ye (1905-1987) göre hicrî 11, miladî 17. asırda hayat sürmüş fakih ve mukrî şahsiyetlerdendir.⁶ Ancak müellifin diğer bir eseri olan *el-Kavlü'l-metîn fi beyâni ümûri'd-dîn*'de vefatıyla ilgili h. 1164 yılının verilmiş olması onun vefatını 1 asır sonraya yani hicrî 12, miladî 18. yüzyıla götürür. Tespitlerimize göre Türkçe kaynaklarda Eşmûnî'nin vefat tarihiyle ilgili hatalı bilgiler verilmiştir. Örneğin İsmail Karaçam, eserinde Ahmed b. Muhammed el-Uşmûnî adıyla zikrettiği kişinin ölüm tarihini 900/1494;⁷ Nihat Temel ise Ahmed b. Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim el-Uşmûnî adıyla yer verdiği kişinin vefat tarihini öl. 960/1494⁸ şeklinde aktarmışlardır. İsimler ve vefat tarihleri üzerinden meseleye yaklaşıldığında Karaçam'ın zikrettiği kişinin çalışmamızın konusu olan Eşmûnî'den başka biri olma ihtimali ortaya çıkmaktadır.⁹ Keza "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ" adlı çalışmasında Yakup Uzun, vefat tarihi olarak 918/1513 yıllarını vermiştir.¹⁰

hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ" dirâseten tahlîliyyeten (Ürdün: Camiatu'l-Ulumi'l-İslamiyye elAlemiyye, Doktora Tezi, 2019); Zubeyr Sâlih Vusâbî, "Letâifü't-tefsîr fi kitâbi (Menârü'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ) li-l-İmâmi'l-Eşmûnî" 5/3 (Ağustos 2023); el-Minhâl Ahmed b. Muhammed Akîrî, "Mesâilu'l-hilâf 'inde'l-İmâmi'l-Eşmûnî fi'l-vakf ve'l-ibridâ' fi kitâbihî Menaru'l-hudâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ' cem'an ve dirâseten (errub'u'l-evvel min sûreti'l-Bakarati enmûzecen)", *Mecelletü Câmîati Ümmülkurâ li-'Ulûmi's-Şerî'ati ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 94 (Eylül 2023), 1-17.

⁵ Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ* (Mısır: Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973), 3. Yusuf İlyan Serkis, ek olarak eş-Şâfiî nisbesini zikretmiştir. Bk. Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye* (Kum: Mektebetü Âyetullâh el-Mar'aşî en-Necefi, 1989), 2/296.

⁶ Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye*, 2/296; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, ts.), 1/275.

⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 322.

⁸ Nihat Temel, *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 33.

⁹ Eşmûnî ile isim benzerliği bulunan diğer âlimler için Bk. Tetik, *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlatılmadığı Etkisi*, 2-3.

¹⁰ Yakup Uzun, "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ", *Bilimname* 2021/44 (30 Nisan 2021), 190. Kendisinin verdiği vefat tarihi tespitlerimize göre Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan dil, mantık ve fıkıh âlimi Ebü'l-Hasen Nüreddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yusuf el-Üşmûnî'ye (öl. 918/1513) aittir. Bk. Halit Zavalsız, "Üşmûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012). Nitekim Uzun, 75. dipnotta kaynağının mezkûr ansiklopedi maddesi olduğunu belirtmiş ancak isminin

Nihat Temel'in zikrettiği Uşmûnî'yle çalışmamızda temel aldığımız Eşmûnî, isim yönünden aynıdırlar. Fakat hem Karaçam hem de Temel'in zikrettikleri ölüm tarihleriyle Kehhâle'nin verdiği bilgilerden hareketle Eşmûnî'nin muhtemel ölüm tarihi aynı değildir. Bunlara ilave olarak Kehhâle'nin Eşmûnî ile ilgili "On birinci yüz yıl âlimlerindedir." ifadesi ve Eşmûnî'nin *Menârü'l-hudâ* adlı eserinde yararlandığı âlimlerin vefat tarihleri baz alındığında bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Sözgelimi Eşmûnî, Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (öl. 973/1565)¹¹ ile Ebussuûd Efendi (öl. 982/1574) gibi müelliflerden yararlanmıştı. Bu âlimlerin Karaçam'la Temel'in zikrettiği ölüm tarihlerinden çok daha sonrasında vefat etmiş olmaları bizim görüşümüzü teyit etmektedir.¹² Müellifin nisbesinde yer alan Eşmûn, Mısır'da bulunan ve günümüzde ise Eşmûn/Aşmûn (Ashmoun) şeklinde bilinen üç bölgenin ismidir. Bunların ilki, Mısır'ın dağlık yörelerinde bulunan kadim Eşmûn şehridir.¹³ İkincisi Mısır'ın kuzeyindeki şehirlerden Dakhaliye'dedir. Üçüncüsü ise Kahire'den 50 km. kadar uzakta bulunan bölgedir. Bu bölge günümüzde Minufiye adlı şehrin sınırlarında yer almaktadır. Son iki bölge Eşmûn şeklinde ifade edilirken akabinde telaffuz değişimiyle Eşmûn (Ashmoun) adını almıştır.¹⁴ Eşmûnî, eserinde büyük dedelerinden birinin İmâm Şâfiî'ye (öl. 204/820) müezzinlik yaptığını, hanımlarından birinin de Minufiye beldesinden Zâviyetul Baklî (Zawiyat Al Baqli) adlı yerde yaşadığını söylemiştir. Sözü edilen bu yer, mezkûr bölgelerden Eşmûn'a 50 km. kadar mesafede yer almaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak Eşmûnî'nin yaşadığı bölgenin son zikredilen yer olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵ Ülkemizde kendisiyle ilgili yapılan çalışmalarda genelde Uşmûnî veya Üşmûnî nisbesi kullanılmıştır.¹⁶ Ancak mezkûr yerler Mısırlılar tarafından "Eşmûn" şeklinde telaffuz edilmesi sebebiyle Eşmûnî nisbesinin kullanılmasının daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Müellifin *Menârü'l-hudâ* adlı eseri derinlemesine tetkik edildiğinde görülecektir ki içeriğinin dilsel yönden güçlü olması, bir konuyla ilgili görüş naklederken bazı yerlerde bu

Abdülkerim el-Eşmûnî'nin, mukaddimesinde farklı şekilde zikrettiğini ifade etmiştir. Abdülkerim el-Eşmûnî ile Yusuf el-Üşmûnî aynı kişiler değildir.

¹¹ Asıl adı, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî olup Şa'rânî nisbesiyle de anılır. Nitekim Eşmûnî eserinde bu nisbeyi kullanmıştır. Bk. Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 8; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmûsü terâcim li-eşhuri'r-ricâl ve'n-nisâ* (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melayin, 2002), 4/180-181.

¹² Örneğin Eşmûnî'nin eserinde yer verdiği *İrşâdü'l-'akli's-selîm* eseri, Ebussuûd tarafından ömrünün son zamanlarında kaleme almıştır. Bk. Süleyman Ateş, "İrşâdü'l-Akli's-Selîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

¹³ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. el-Mu'allimi'l-Yemânî vd. (Haydarabad: Mektebetü Meclis Dâireti'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye bi-Haydarâbâd, 1977), 1/272.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 5/200; Seyyid Ferec İzâm, *el-İtirâzâtü'n-nahviyye*, 13.

¹⁵ Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 439.

¹⁶ Söz konusu bazı çalışmalar için bk. Nihat Temel, *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012); Tetik, *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi*; Uzun, "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ".

görüşler içinden tercihte bulunması, kimi zaman karşı çıktığı bir değerlendirme söz konusu ise tenkit etmesi veyahut reddetmesi, Eşmûnî'nin ilmî yeterliği ve tekâmülünün göstergesi addedilebilecek unsurlardandır. Nitekim “Bir kimse Arap diline tam manasıyla vâkif olup kıraat, tefsir ve dil alanlarında da yeterli bir bilgiye sahip olursa ancak o zaman vakf ve ibtidâ'ya dair kelâm edebilir.”¹⁷ ifadesi müellifin, sözünü ettiği ilimlere vukufiyetinin bir göstergesidir. Eşmûnî, eserinde vakf meselesine dair çeşitlerde yorumlarda bulunmuş, kimi zaman görüşlerini naklettiği âlimlerin bazı yorumlarını değerlendirmeye tabi tutmuş, kimi zaman da bunlar arasında tercihte bulunmuştur. Bu esnada çoğu kez sarf-nahviden yararlanmış, kıraat ihtilaflarını şâzlarla birlikte değerlendirmiş, bazen de resmü'l-mushaf'a temas etmiştir. Zaman zaman görüşlerini Hz. Peygamber'in sözleri (hadis) ve şiirlerle delillendirmiştir. Bu faktörlerin onun sözü edilen alanlardaki bilgi birikimi ve multidisipliner yönünü yansıttığı söylenebilir. Vakf ve ibtidâ konusuyla ilgili öne sürülen görüşlere yapmış olduğu itirazlara dair şu örneği verebiliriz: Eşmûnî, anlamın bozulması ihtimali bulunan bir yerde ıztırâî (zorunlu) olarak vakfeden kişinin küfrüne hüküm verilip verilemeyeceği meselesiyle ilgili öne sürülen çeşitli yorumları zikretmesinin akabinde şahsî görüşünü örnekler yardımıyla ortaya koymuştur. Örneğin, Bakara sûresinin 17. âyetinde yer alan “فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ” bölümünde durulup sonrasındaki ‘ذَهَبَ اللَّهُ’ lafzından okunmaya başlanırsa bu okuyuş küfürdür.” iddiasında bulunanlara, “Âyetteki ‘ذَهَبَ اللَّهُ’ bölümünde yer alan lemmâ (لَمَّا) edatının cevabı hafzedildiğinden bu kısımda durup ‘ذَهَبَ اللَّهُ’ lafzından başlamada bir beis yoktur.” ifadeleriyle karşı çıkmaktadır.¹⁸

Eşmûnî'nin hoca ve talebelerine dair bir bilgiye gerek kıraat gerekse tabakat ve teracim kitaplarında ulaşılamamıştır. İnsanlar içerisine çıkmayı sevmeyen bir yapıya sahip olması onun, zamanının çoğunu ilimle uğraşmasına ve böylece derin bir âlim olmasına sebep olmuştur.¹⁹ Bunun sonucunda olmalı ki tabakat ve teracim eserlerinde hayatına dair malumat sınırlı kalmıştır.

2. Menârü'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ' Adlı Eseri

Kaynaklarda Eşmûnî'ye ait iki eserin bulunduğu söz edilmektedir. Bunlardan birincisi Menârü'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ', ikincisi ise el-Kavlü'l-metîn fî beyâni ümûri'd-dîn isimli risale tarzında telif edilmiş eseridir.

Menârü'l-Hüdâ eseri, müteahhir dönemde vakf ve ibtidâ literatüründe hatırı sayılır bir yer edinmiştir. Bunda Eşmûnî'nin, vakf ve ibtidâ alanında öne çıkan âlimlerden çok sonra yaşamış olmasının ve bu bakımdan erken dönem müellefatından daha sağlıklı istifade imkânı bulmasının etkisi büyük olmalıdır. Kendisinin sözü edilen eserini değerli kılan bir diğer faktör, geçmişten gelen ilmî hazinesiyle, edindiği bilgi birikimini birleştirmek suretiyle bir sentez meydana getirmiş olmasıdır. Diğer taraftan Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin

¹⁷ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 4.

¹⁸ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 14.

¹⁹ Seyyid Ferec İzâm, *el-İ'tirâzâtü'n-nahviyye*, 14.

(öl. 745/1344) el-Bahrü'l-muhît, Semîn el-Halebî'nin (öl. 756/1355) ed-Dürri'l-masûn ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) el-İtkân fi 'ulûmî'l-Kur'ân adlı eserleri başta olmak üzere zamanımıza ulaşma imkânını bulanların yanı sıra günümüze ulaşmayan bazı telifatın kitaba kaynaklık etmiş olması Menârü'l-hüdâ'yı ön plana çıkaran faktörlerdendir.

Menârü'l-hüdâ'yı değerli kılan unsurlardan biri de eserde, kıraat ihtilaflarının dilsel yönden tetkik edilerek vakf ve ibtidâ alanı ile ilişkilendirilmesidir.

2.1. Eserin Metodu

Eşmûnî eserine, çeşitli konuları ihtiva eden kapsamlı bir ön sözle başlamıştır. Müellif ön sözünde hem kendi hem de kitabının ismini zikretmiştir.²⁰ Daha sonra eserini kaleme alma amacını beyan etmiş²¹ ve “Fevâ'idü Mühimme Tahtâcü ilâ Sarfî'l-Himme/Dikkat Edilmesi Gereken Önemli Fâideler” adını verdiği başlıklar altında çeşitli meselelere değinmiştir. Bunlar arasında vakf ve ibtidânın önemi, bu alanda şöhret bulmuş bazı âlim ve müellifler, yedi harf,²² mütevâtir ve şâz okuyuşların nitelikleri gibi konular sayılabilir.²³ Müellif, akabinde “Tenbîhât” ismiyle 13 başlık altında resmü'l-mushaf, Kur'an'ı ücretle okuma, aralarının ayrılması câiz görülmeven lafızlar, ıztırârî vakf, hurûf-u mukattaalar, sûrelerin isimlendirilmesi, sûre ve âyetlerin sıralanması başta olmak üzere kıraat ilmiyle ilgili çeşitli konuları ele almıştır. Eşmûnî, bundan sonra “Matlab” adını verdiği bölümde kırâatü'n-nebî, istiâze-besmele gibi muhtelif konulara dair genel bilgi vererek mukaddimesini sonlandırmıştır.²⁴

Eşmûnî, mukaddimesinin ardından eserin temel konusuna geçmiş, Fâtiha'dan Nâs sûresine kadar Kur'an âyetlerinde bulunan vakf ve ibtidâ yerlerine işaret ederek kendisinden önceki birçok müellifin tarzına benzer bir usul ve yöntem tatbik etmiştir. Onun Menârü'l-hüdâ'sı incelendiğinde, Secâvendî'nin ismi ön plana çıkmaktadır. Müellifin kitabında diğer âlimlere nispetle Secâvendî'nin adını daha çok zikretmesi bu etkiye işaret etmektedir.

Müellifin vakf tercihlerinde bulunurken yararlandığı kaynaklar sırasıyla; âyetler, hadisler, kıraat rivayetleri, dilcilerin yorumları, şiirler, Arap müellefatının nesir türü metinleri, icmâ ve istishaptır. Eşmûnî, vakfların illetini beyan ederken kıraat

²⁰ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 3-4.

²¹ Kitabını kaleme almaktaki gayesini Eşmûnî, şu ifadelerle dile getirmiştir: “Bu telifi Rabbimden ahirette sevabını, dünyada ise doğru yolu ve yardımını temenni ettiğim için yazmaya başladım. Allah'tan arzum odur ki hem şu hâlde (dünyada) ve en son hâlimde (ahirette) bu eserim bana fayda versin. Ölümümden sonra bir eser bırakmış olayım.” Bk. Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 3.

²² Yedi harfle ilgili detaylar için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013); Yaşar Akaslan, “İbnü'l-Cezerî'nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 265-303; Mustafa Kılıç, “İbn Kuteybe'nin Yedi Harf Anlayışı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2020), 217-258.

²³ Eşmûnî, *Menârü'l-Hüdâ*, 5-15.

²⁴ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 15-23.

farklılıklarından çoğu kez istifade etmiştir. Bununla birlikte o, kıraatleri naklederken mütevâtir-şâz ayrımını fazla gözetmemiş, mütevâtir okuyuşlar kadar şâz okuyuşlara da çokça yer vermiştir.²⁵

Eşmûnî, öne çıkan dilci âlimlerden ve tarihsel süreçte Basra ve Kûfe olarak teşekkül eden dil okullarının sistematik bir yapıya bürünmesinden asırlar sonra dünyaya gelmiştir. Her iki ekolden beslenmekle beraber zayıf gördüğü yorumlara itiraz etmekten geri durmamıştır. Öte yandan kanaatini destekleyen bazı değerlendirmeleri ise tasvip ettiğini açıkça belirtmiştir. Onun karşı çıktığı görüşlere örnek Nisâ sûresi 24. âyetteki “إِيمَانُكُمْ”²⁶ lafziyla ilgili söyledikleridir. Müellif, mezkûr yerdeki vakfa dair “Şayet akabindeki ‘كِتَابٌ’ kelimesi müstetir bir fiilin mef’ûlü olarak değerlendirilirse vakf, kâfidir. Kûfelilerin söylediği ‘Âyetteki ‘كِتَابٌ’ lafzı iğrâ”²⁷ nedeniyle mansubtur.’ yorumu ise bana göre doğru değildir.” diyerek itirazını açıkça dile getirmiştir.²⁸

Kimi zaman da yukarıda verilen örnekte söz konusu olan durumun aksine Kûfelilerin yorumlarını benimsemiştir. Bu bağlamda Nisâ sûresinde yer alan “وَالْأَرْحَامَ”²⁹ kelimesi söz konusu duruma örnek teşkil etmektedir. Kûfe kurrâsından olan Hamza (öl. 156/773), mezkûr kelimeyi sonrasındaki “بِهِ” edatına atfederek esre harekeyle “وَالْأَرْحَامَ” şeklinde, geriye kalan kurrâ ise mîm (م) harfinin fethasıyla okumuştur.³⁰ Zemahşerî (öl. 538/1144), nasb harekeyle okunan kıraati iki sebebe bağlamaktadır: Birincisi kelime, “وَاتَّقُوا اللَّهَ وَالْأَرْحَامَ” takdirinde olup atıf yoluyla “وَاتَّقُوا” lafzının mef’ûlüdür. Bu tevile göre mana, “Allah’a karşı gelmekten ve akrabalarınızla olan bağlarınızı kesmekten uzak durun.” şeklinde tezahür etmektedir. İkinci sebebi “وَالْأَرْحَامَ”, câr ve mecrûr olan “بِهِ” lafzının mahalli üzerine matuftur. Mecrur okunmasının sebebi ise “وَالْأَرْحَامَ” lafzının “بِهِ” edatının zahiri üzerine atfedilmesidir. Zemahşerî, ikinci görüşü reddetmiştir. Zira ona göre mecrûr zamire atıf yapılması, ancak cârı iade ettikten sonra mümkündür. Nitekim mecrûr zamirle cârın beraber bulunması her ikisinin tek kelime zannedilmesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca bir lafzın cüzü üzerine atıf yapılamaz. Bundan dolayı atıf yapılacağı zaman matuf lafızda

²⁵ Hatta Eşmûnî, şâz rivâyetlere yer verme konusunda o denli ileri gitmiştir ki çok zayıf görülen rivâyetleri bile kullanmaktan geri durmamıştır. Bundan dolayı kendisine eleştiriler yöneltilmiştir. Bk. Seyyid Ferac İzâm, *el-İtirâzâtü'n-nahviyye*, 37.

²⁶ en-Nisâ 4/24.

²⁷ İğrâ’, karşıdaki kişiyi iyi bir iş yapmaya teşvik etmek demektir. İğrâ’ söz konusu olan lafız, mahzûf bir fiille naspedilmiştir. Bk. Ahmet Yaşar, *Arapçanın Temel Kuralları* (Anadolu Matbaacılık, 1996), 445-446.

²⁸ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 98.

²⁹ en-Nisâ 4/1.

³⁰ Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.), 226; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. b. Alî b. Yûsuf İbnü'l Cezerî, *Tahbîrü't-Teyisr fi'l-kirâ'âti'l-e'immeti'l-âşere*, thk. Ahmed el-Kudât (Ürdün: Cem'iyetü'l-Muhafaza 'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2000), 334.

mecrûr zamirinin iadesi gerekir.³¹ Nitekim Basra dil ekolü de bu görüşü benimsemiştir. Zira onlar bu türden bir atfın çirkin, kullanım yönünden nadir ve kıyasa uymadığını söylemişlerdir.³² Eşmûnî ise hem Basralıların hem de Zemahşerî'nin görüşlerini reddedip Kûfelilerle paralel bir noktada durmuştur. Zira müellife göre “وَالْأَرْحَامُ” kelimesi, geride geçen câr ve mecrûr üzerine atfedildiği için mecrûr okunmuştur.³³

Eşmûnî, kimi zaman Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine temas etmiş ancak bu görüşler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Örneğin, “فَوَقَّكُمْ الطُّورُ”³⁴ âyetinin tahlilinde, Basra ekolüne göre “خُدُوا مَا أَتَيْنَاكُمْ” kısmından evvel “فَلْنَا” şeklinde gizli bir fiil bulunduğu için Eşmûnî, “فَوَقَّكُمْ الطُّورُ” kelimesinde vakf-ı hasen olduğunu söylemiştir. Kûfeli âlimlerin “خُدُوا” lafzından önce “أَنْ خُدُوا” kelimesinin takdir edilmesiyle, gizli bir en-i nâsibe yer aldığı görüşünden hareketle “الطُّورُ” lafzında durmanın güzel olmayacağı yorumunda bulunmuştur.³⁵ Eşmûnî, örnekte görüldüğü üzere iki görüşü tahlil ederek bir çıkarımda bulunmuş fakat bu görüşlerden hangisini tercih ettiğini belirtmemiştir.

Eşmûnî, eserinde vakf ve ibtidâ konusunun dışında başta Kur'an ilimleri olmak üzere muhtelif konulara temas etmiştir. Bu konular arasında tefsirî mahiyetteki yorumlar,³⁶ kelâm ve fıkıh meseleleri,³⁷ âyet sonu zannedilen yerler,³⁸ sûrelerin fazileti,³⁹ âyetlerin nüzul sebepleri,⁴⁰ Mekke-Medenî ihtilafları,⁴¹ mushaf imlâsı⁴² ve çeşitli literatürden naklettiği hikâyeler⁴³ gibi konular sayılabilir.

2.2. Eserin Kaynakları

Menârü'l-hüdâ, kaynak bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir.⁴⁴ Eşmûnî, çoğu kez eserleri müellifleriyle birlikte belirtmiştir. Bununla birlikte kimi zaman salt müellifleri, kimi zaman da sadece eserleri zikretmekle yetinmiştir.⁴⁵

³¹ Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 215.

³² Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân fi l'râbi'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 326.

³³ Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 96.

³⁴ el-Bakara 2/63.

³⁵ Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 40-41.

³⁶ Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 27-28, 412, 416.

³⁷ Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 70, 99.

³⁸ Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 318, 393, 416.

³⁹ Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 127.

⁴⁰ Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 127.

⁴¹ Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 27, 28, 318.

⁴² Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 7, 15, 27.

⁴³ Örnek için bk. Eşmûnî, Menârü'l-hüdâ, 6, 243.

⁴⁴ Eşmûnî'nin eserinde yer verdiği müellif ve eserleri için bk. Kenan Aklan, *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâyaya Etkisi (Secâvendî ve Üşmûnî Örneği)* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023), 38-40.

⁴⁵ Sözelimi İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) kaleme aldığı *Fethü'l-Bârî* ve Ebû Muhammed Süleyman el-Yâfi'î'ye (öl. 768/1367) ait olan *ed-Dürrü'n-Nazîm* eserlerinden bahsederken müelliflerini

Eşmûnî'nin en çok atıfta bulunduğu kaynaklar arasında Muînüddîn b. en-Nekzâvî'nin (öl. 683/1284) el-İktidâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ'sı, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin el-Bahrü'l-muhî'ti, Semîn el-Halebî'nin ed-Dürrü'l-masûn'u ve Secâvendî'nin 'İlelü'l-vukûfu gelmektedir. Eşmûnî, söz konusu müellifler içerisinde Secâvendî'ye ve onun vakf ve ibtidâ ile ilgili görüşlerine ayrı bir önem vermiştir. Çalışmamızın boyutunu aşmamak için mezkûr isimler arasından sadece Secâvendî'nin eserini ne şekilde ve hangi usulle kaynak olarak değerlendirdiği örnekler yardımıyla aktarılacaktır. Secâvendî'yi tercih etme nedenimiz ise Türkiye'de basımı gerçekleşen mushaflarda kendisinin vakf ve ibtidâ sistemi ve rumuzlarının kullanılıyor olmasıdır.

Eşmûnî'nin Secâvendî'den yararlanma metodu farklı şekillerde kendisini göstermiştir. Bazı yerlerde kendi yorumuyla birlikte Secâvendî'nin görüşüne de başvurmuş, fakat hangi görüşün daha doğru olduğuna dair herhangi sonuca gitmemiştir. Nitekim “فَلَمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ”⁴⁶ âyetinin açıklamasında Eşmûnî, cümlede bulunan “فَمَنْ تَبِعَ” kısmının, baştaki “فَلَمَّا” edatının cevabı olduğunu söylemiştir. Müellif, iki şart⁴⁷ ile cevabı arasının ayrılması kuralı sebebiyle hem “هُدًى” hem de “هُدَايَ” lafızlarında vakf yapılamayacağı görüşünü savunmuştur. Ardından, Secâvendî'nin şu sözünü nakletmiştir: “Âyette ‘فَلَمَّا’ birinci şarttır. Bu edatta bulunan in (اِنَّ) lafzının cevabı ise mahzûf ‘فَاتَّبِعُوهُ’ fiilidir. Devamındaki men (مَنْ) edatı da ikinci şarttır. Bu edatın cevabı ise ‘فَلَا خَوْفٌ’ kelimesidir. Dolayısıyla ‘عَلَيْهِمْ’ lafzında vakf bulunmaktadır.”⁴⁸ Örnekte görüldüğü üzere Eşmûnî, önce şahsî düşüncesini serdetmiş, Secâvendî'nin ise salt yorumunu nakletmekle yetinmiştir.

Eşmûnî, kimi zaman da karşı çıktığı bir yorum söz konusu olduğunda genelde bunu belirtmeyi tercih etmiştir. Mesela “كَمَا هَدَيْتُمْ”⁴⁹ âyetinin yorumunda, sonrasındaki “وَأَنْ كُنْتُمْ” lafzının başında yer alan vâv (و) harfi gerek hâl gerekse istinâfiyye anlamını taşıdığından vakf-ı câiz hükmünü veren Secâvendî'nin bu hükmüne itiraz etmiştir. Nitekim Eşmûnî, sözü edilen vâv'ın (و) hâl anlamından başka bir anlam taşımadığı kanaatini savunmuştur. Zira “وَأَنْ كُنْتُمْ” kısmındaki in (اِنَّ) edatı, muhaffefedir. Bundan dolayı istinâf manasına gelmesi mümkün değildir.⁵⁰ Verilen örnekten yola çıkarak denilebilir ki Eşmûnî, vakfa dair öne sürdüğü bu görüşünde Secâvendî'nin yorumunu benimsemeyip aksine kendi tercihinin doğru olduğunu belirtmiştir.

Müellifin zaman zaman kendi kanaatini desteklemek amacıyla Secâvendî'den yararlandığı da görülmüştür. Örneğin, “مِثْلَ قَوْلِهِمْ”⁵¹ lafzında vakf-ı hasen olmasına dair şu gerekçeyi ortaya koymuştur: “Buradaki vakf sebebi, ‘مِثْلَ قَوْلِهِمْ’ lafzının devamındaki ‘فَاللَّهُ’

anmamıştır. Bk. Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 7, 72.

⁴⁶ el-Bakara 2/38.

⁴⁷ Sözü edilen iki edat, in (اِنَّ) ile men (مَنْ) harfleridir.

⁴⁸ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 38.

⁴⁹ el-Bakara 2/198.

⁵⁰ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 57.

⁵¹ el-Bakara 2/113.

kelimesinin mübtedâ olmasıdır. Vasl sebebi ise ‘فَاللهُ’ kelimesinin başındaki fâ (ف) harfinin, fâ-i tâkibiyye olmasıdır. Nitekim Secâvendî'nin görüşü de bu şekildedir.”⁵²

Menârü'l-hüdâ'nın dışında Eşmûnî'nin telif ettiği diğer eseri el-Kavlü'l-metîn fî beyâni ümûri'd-dîn'dir. Bazı temel dinî konulara dair kaleme alınan ve günümüze ulaşan bu eser, hacimce küçük olup risâle tarzı bir hüviyet arz etmektedir. Müellif, mukaddime kısmında kendi adını, kitabının adını zikretmiş ve kendisine dinî konularda sorulan bazı meselelere cevap sadedinde böyle bir eser vücuda getirmeyi hedeflediğini söylemiştir. Ardından din, İslâm, iman, ihsan ve ihlas nedir? gibi soruların cevaplarını mücmel ifadelerle izah etme yolunu tercih etmiştir. Kitabın sonunda müellif hattıyla kaleme alınan nüshanın tarihinin 11 Rebiyülahir 1164 olduğu belirtilmiştir.⁵³ 18 varaktan oluşan bu eser, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Tasavvuf Bölümü, 3957'de kayıtlıdır.⁵⁴ Ayrıca Gazvân Sâlih Hasan tarafından tahkiki yapıp makale olarak yayımlanmıştır.⁵⁵

3. Eşmûnî'ye Göre Vakfın Kısımları

Eşmûnî'nin eserinde ortaya koyduğu vakf sistemini izah etmeden evvel konuyla ilgili değerlendirmelerini nakletmenin ve onun vakf ve ibtidâ meselesine bakış açısını ortaya koymanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Eşmûnî, birçok âlimin usulüne benzer şekilde vakf ve ibtidâda anlamı önclemiştir. Zira o da Kur'an'da bulunan her bir âyetin diğeriyle alakasının olduğu kanaatindedir. Örneğin bir âyet, terkipte istisna kabul edildiğinde diğer âyet, öncekinin müstesna minh'i konumunda olabilmektedir. Yine bir âyet, evvelki âyetin hâli, sıfatı ya da bedeli sayılabilmektedir. Bu bakımdan bir kimse tilâvet esnasında lafız ve anlam bağlantısı varsa ve nefesi yetiyorsa her âyetin sonunda vakfetme zorunluluğu bulunmamaktadır. Nefes sıkışıklığı söz konusu olduğunda ise vakf için en güzel yer tercih edilmelidir.⁵⁶

Müellif, mukaddimede öncelikle vakf ile ibtidânın tanımlarını yapmıştır. Daha sonra bazı önemli müelliflerin vakf taksimatına temas etmiştir. Örneğin İbnü'l-Enbârî (öl. 328/940) ile Sehâvî (öl. 643/1245) nezdinde vakf; tâm, hasen ve kabîh olmak üzere üç kısımdır. Diğer bazı ulema ise vakfı “tâm muhtâr”, “kâfi câiz”, “hasen mefhum” ve “kabîh metruk” şeklinde dört kısma ayırmışlardır. Secâvendî'nin “vakf-ı lâzım”, “vakf-ı mutlak”, “vakf-ı câiz”, “vakf-ı mücevvez li-vechin”, “vakf-ı murahas zarûreten” ve “mâ lâ yecûzü-l-vakf” şeklinde tasnif ettiği altılı taksimatını da aktaran Eşmûnî, akabinde bir kısım ulemânın vakfı “tâm ve benzeri”, “nâkis ve benzeri”, “hasen ve benzeri”, “kabîh ve benzeri” şeklinde sekiz kısma ayırdıklarını belirtmiştir. Müellif, her âlimin vakf tasnifatının farklılık

⁵² Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 47.

⁵³ Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Eşmûnî, *el-Kavlü'l-metîn fî beyâni ümûri'd-dîn*, ts., 18.

⁵⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 1/275.

⁵⁵ Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm el-Eşmûnî, “el-Kavlü'l-metîn fî beyâni ümûri'd-dîn”, *Mecelletü Câmiati Tikrît li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 28/5 (2021).

⁵⁶ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 9.

göstermesinin sebebini vakf konusunun tefsir, kıraat, i'rab gibi muhtelif yorumların çokça bulunduğu ilimlerle ilişkisine bağlar. Mesela bir yerde; tefsir, i'rab ya da kıraat farklılığı baz alındığında “tâm” vakf söz konusu iken başka durum göz önüne alındığında “vakf-ı kâfi” ya da “hasen” olabilir. Zira bilindiği gibi vakf ve ibtidâ, anlama tabidir.⁵⁷

Eşmûnî, bu bilgileri naklettikten sonra şahsî değerlendirmesini baz alarak oluşturduğu vakf taksimatına geçmiştir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken ayrıntı, onun çoklu vakf taksimatına gittiğidir. Nitekim Eşmûnî vakfı, mâ ba'diyle taalluku yönünden dört kısımda incelerken, vakf mertebelerinin kendi aralarındaki dereceleri bakımından da sekiz kısma ayırmıştır. Araştırmanın bundan sonraki kısmında sözü edilen vakf kısımları incelenecektir. Ancak çalışmanın boyutunu aşmamak amacıyla sadece ilgili vakfın tanımı, Eşmûnî'nin eserinde belirttiği şekliyle sınırlandırılacak diğer âlimlerin o vakfa dair tanımlarına dipnotta yer verilecektir. Yine aynı gerekçeden dolayı her kısım ile ilgili sadece bir örnekle iktifa edilecektir.

4. Mâ ba'diyle Taalluku İtibariyle Vakfın Kısımları

Bu kısımda Eşmûnî'nin eserinde yer verdiği ve vakfedilen kelimedenden sonrası ile ilişkisi bağlamında taksim ettiği vakf kısımlarına temas edilecektir. Klasik eserlerde bu tür vakflar genelde sırasıyla vakf-ı tâm, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen şeklinde verilmiştir. Burada ise söz konusu taksimat aktarılırken Eşmûnî'nin eserinde izlediği sıralama gözetilecektir.

4.1. Vakf-ı Tâm

Akabinde gelen kelime veya cümle ile hem lafız hem de anlam yönünden ilişki bulunmayan yerlerde yapılan vakftir.⁵⁸ Eşmûnî, âyet sonlarının birçoğunun vakf-ı tâm olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Bazen de “وَجَعَلُوا أَعْرَةَ أَهْلِهَا آدْنَةً وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ”⁵⁹ örneğindeki gibi vakf-ı tâm, âyet sonuna yakın yerlerde de gerçekleşebilir. Zira “وَجَعَلُوا أَعْرَةَ أَهْلِهَا آدْنَةً”⁶⁰ kısmıyla Belkıs'ın sözleri bitmekte, devamındaki “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ”⁶¹ ifadesiyle de

⁵⁷ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 9-10.

⁵⁸ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 9-10. Dâni'ye göre vakf-ı tâm, üzerinde durulması ve bir sonraki âyetten ibtidâ edilmesi güzel olan vakflardır. Zerkeşî de Eşmûnî'ye benzer tanımlamada bulunmuştur. Ona göre vakf-ı tâm, “Durulduğunda mânanın tamam olduğu ve kendisinden sonraki âyete lafzen ve mânen taallukun bulunmadığı vakflardır.” Bk. Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazân (Amman: Dâru Ammar, 2001), 8; Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Darü't-Türâs, 1957), 1/351.

⁵⁹ en-Neml 27/34. Anlamı, “(Krallar), yönettiği halkın öne çıkanlarını zelil duruma düşürürler. İşte bunlar onlar böyle yaparlar.”

⁶⁰ Mezkûr âyetin meâli şu şekildedir: “(Belkıs), ‘Melikler, bir beldeye girdiler mi orayı harap ederler, halkının öne çıkanlarını da zelil duruma düşürürler.’ dedi.”

⁶¹ Meâli: “İşte onlar, böyle yaparlar.” Eşmûnî, “وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ” ifadesinin hem âyet sonu hem de vakf-ı etem olduğu görüşünü serdedir. Bk. Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 10.

Allah'ın sözü başlamaktadır.⁶² Konuyla ilgili bir diğer örnek de Âl-i İmrân sûresindeki “وَهُمْ يَلْمُونَ”⁶³ lafzında yapılan vakftir.⁶⁴ Eğer bir önceki âyette bulunan “وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ”⁶⁵ ve atf yoluyla “وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا”⁶⁶ cümleleri sıfat veya bedel kabul edilirse “وَهُمْ يَلْمُونَ” lafzında vakf-ı tâm olur. Fakat daha sonraki âyette gelen “أُولَٰئِكَ”⁶⁷ lafzı, “وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ” cümlesinin haberi olarak değerlendirilirse vakf yoktur. Çünkü bu durumda mübtedâ ile haber arası vakf nedeniyle fasl edilmiş olur.⁶⁸

Eşmûnî, eserinin önsözünde, nerelerde vakf-ı tâm'dan söz edilebileceğini açıklamıştır. Nitekim âyet, kıssa, sure sonları, harf-i nidâ, kasem lâmı, emir fiili, şart, nefiy ya da nehiye başlayan kelâm, vakf-ı tâm için daha uygundur. Zira zikredilen öğelerden herhangi birinin evvelinde bulunduğu kelâm, ibtidâ-i kelâm addedilmektedir. Bunun gibi azap âyeti ile rahmet âyetini tefrik etmek veya ihbârî kelâmdan hikâye anlamını ifade eden kelâma udûl etmek, zıt olan iki sıfatın arasını ayırmak gibi nedenlerle yapılan vakf, Eşmûnî'nin değerlendirmesine göre vakf-ı tâm'dır.⁶⁹

4.2. Vakf-ı Kabîh

Sonrasıyla gerek lafız gerekse anlam yönünden yüksek bir bağının olması nedeniyle vakfedilmesi çirkin addedilen yerlerde durmaktadır.⁷⁰ Diğer taraftan bazı yerlerde durmak diğer yerlere nispetle daha çirkin sayılmıştır. Eşmûnî, bu türden vakflara “akbah” nitelendirmesinde bulunmuştur. Örneğin “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي”⁷¹ ve “قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ”⁷² gibi yerlerde

⁶² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsmâ Fâris (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1994), 19/454; Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi'l-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 3/364. Bazı müfessirler, “وَكَلَّاكَ يَلْمُونَ” ifadesinin Belkıs'a da ait olabileceğini öne sürmüşlerdir. Örneğin bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1986, 3/364; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)* (Beyrut: Dâru lhyâi't Tûrâsi'l Arabî, 1999), 24/555.

⁶³ Âl-i İmrân 3/135. Âyetin tamamı: “وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاجَسَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاَسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُمْ وَهُمْ يَلْمُونَ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَلْمُونَ” Meâli: Onlar bir çirkin bir iş yaptıklarında veya nefislerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlarlar da günahları için istiğfarda bulunurlar. Zaten, Allah'tan başka günahları kim affedebilir ki? Onlar işledikleri günah ve hatalarda bile bile ısrar etmezler.

⁶⁴ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 88-89.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/135.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/136.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/137.

⁶⁸ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 88-89.

⁶⁹ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 11.

⁷⁰ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 9, 13. Dâni, durulduğu zaman âyetten kastedilen mânanın tamam olmadığı vakfları kabîh olarak addeder. Dâni, *el-Müktefâ*, 2001, 13.

⁷¹ el-Bakara 2/26.

⁷² en-Nasr 107/4.

durmak bu türden vakftir. Zira bu tür lafızlarda durulması, Allah'ın o kelimada murat ettiğinin tam tersine bir mananın anlaşılmasına sebep olabilmektedir. Nitekim birinci örnekteki “لَا يَسْتَحْيِي” kelimesinde durulduğunda Allah için “haya etmez” şeklinde yakışıksız nitelendirme, ikinci örnekteki “لِلْمُصَلِّينَ” lafzında vakfedildiğinde ise “Yazıklar olsun o namaz kılanlara!” şeklinde mahzurlu bir mana ortaya çıkmaktadır.⁷³

4.3. Vakf-ı Kâfi

Kendisinde durmanın ve devamından başlamanın güzel kabul edildiği, sonrasında sadece anlam yönünden bağlantısı bulunan lafızlarda yapılan vakftir.⁷⁴ Eşmûnî, vakf-ı kâfi'nin bulunduğu yerleri şu şekilde sıralamıştır: (a) Kelimenin mâ ba'dinin mübtedâ, istînâfi fiil veya “وَعَدَاللهُ، سِنَّةَ الله” gibi mahzup fiilin mef'ûlü olması. (b) Kelâmın yine nefiy, istifhâm, illâ (إلا), bel (بل), elâ (ألا), sîn (س), sevfe (سوف) gibi öge veya edatlarla başlaması.⁷⁵ Örneğin Eşmûnî, Bakara sûresindeki “مُصَلِّحُونَ”⁷⁶ lafzında vakf-ı kâfi olduğunu belirtmiştir. Âyetin tamamı “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصَلِّحُونَ”⁷⁷ şeklindedir. Cümlelerin baş kısmındaki “وَالَّذِينَ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ”/Onlara ‘Arzda bozgunculuk çıkarmayın’ denildiğinde” ifadesi Allah’a, son kısmındaki “قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصَلِّحُونَ”/Biz ancak ıslah edicileriz.” ifadesi ise Yahudilere aittir. Bir sonraki âyette “أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ”/Şu biline ki, asıl bozguncular onlardır.”⁷⁸ şeklinde Allah'ın sözü başlamaktadır. Dolayısıyla Allah'ın sözleri, Yahudilerin sözüyle fasl edildiğinden “مُصَلِّحُونَ” kelimesinde durmak kâfi vakftir.⁷⁹

4.4. Vakf-ı Hasen

Mâ ba'diyle lafız yönünden alakası bulunan lafızlarda söz konusu olan vakflardır. Bu tür lafızlarda durmak güzel kabul ediliyorsa da sonrasında başlamak hoş karşılanmamıştır. Zira tarifinden de anlaşıldığı üzere bazı âyetlerde, durulduğunda kendisiyle kastedilen mana tam olarak ortaya çıkarken, sonrasında başladığında ise -öncesiyle bağı kesildiğinden- bu anlam anlaşılmamaktadır. Örneğin “الْحَمْدُ لِلَّهِ”⁸⁰ kelimesinde durulduğunda bu kelâm kendi başına bir anlam taşımaktadır. Fakat öncesindeki sıfat olan “رَبِّ الْعَالَمِينَ”⁸¹

⁷³ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 13.

⁷⁴ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 9-11. Eşmûnî'nin bu tanımı Dâni'nin yapmış olduğu tanımla benzerlik arz etmektedir. Dâni, *el-Müktefâ*, 2001, 10.

⁷⁵ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 11.

⁷⁶ el-Bakara 2/11.

⁷⁷ “Onlara (Yahudiler) arzda bozgunculuk çıkarmayın denildiğinde ‘Biz ancak ıslah edicileriz.’ derler.”

⁷⁸ el-Bakara 2/12.

⁷⁹ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 33.

⁸⁰ el-Fâtiha 1/2.

⁸¹ el-Fâtiha 1/2.

lafzından başlamak ise -sıfat ve mevsufun arası fasl edildiğinden- kabîh olarak addedilmektedir.⁸²

5. Aralarındaki Derece Yönünden Vakfın Kısımları

Eşmûnî, anlam yönünden vakfı taksim ettikten sonra farklı bir sınıflandırmada daha bulunmuştur. Ancak herhangi bir başlıkla bu sınıflandırmayı belirtmeyen müellif; sadece kavramları zikretmek, bazen anlamlarına değinmek bazen de aralarındaki dereceleri vurgulamak şeklinde bir yaklaşıma gitmiştir. Bunlar da “kâfî, ekfâ, hasen, ahsen, sâlih, aslah, kabîh ve akbah” şeklinde sıralanmıştır. Müellif, ardından tek tek saymış olduğu bu vakf çeşitlerinin derecelerini tek tek zikretmiştir. Buna göre “vakf-ı kâfî” ve “ahsen” derece bakımından birbirlerine yakındır. “Vakf-ı tâm” bu ikisinin üzerindedir. “Vakf-ı sâlih” ise “kâfî” ve “ahsen”den derece yönünden aşağıda bulunmaktadır. Vakf derecelerinin en üstünde ise “vakf-ı etem”, sonra sırasıyla “ekfâ”, “ahsen” ve “aslah” yer almaktadır. Müellif, “vakf-ı aslah”ın, “vakf-ı câiz” şeklinde tabir olunduğunu dile getirmektedir.⁸³ Sonuç olarak Eşmûnî'nin taksiminde vakflar, yukarıdan aşağıya, sırasıyla şu şekilde derecelendirmiştir: Vakf-ı etem> vakf-ı ekfâ> vakf-ı ahsen> vakf-ı aslah (vakf-ı câiz)> vakf-ı tâm> vakf-ı kâfî> vakf-ı hasen> vakf-ı sâlih”.⁸⁴

Eşmûnî'nin taksimatında zikrettiği ve eserinin birçok yerinde kullandığı “vakf-ı câiz”, ülkemizde basımı gerçekleşen mushaflarda da bulunmaktadır. Eşmûnî'ye göre vakf-ı câiz, “Durmanın da geçmenin de câiz olduğu vakf türüdür.”⁸⁵ Tespit edebildiğimize göre vakf-ı câiz ilk kez Secâvendî tarafından zikredilmiş ve vakf taksimatına ilave edilmiştir.⁸⁶ Vakf-ı câiz'i Secâvendî sonrasında Zekeriyâ el-Ensârî'nin (öl. 926/1520) de kullandığı görülmüştür.⁸⁷ Secâvendî tarafından “Vakf ve vasl tarafları eşit olan yerlerde yapılan vakf” şeklinde tanımlanan vakf-ı câiz'in⁸⁸ Eşmûnî nezdinde aynı şekilde tatbik edildiğini söylemek

⁸² Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 10-12. Dâni'ye göre lafız ve mana cihetinden mâ ba' diye taalluku bulunduğu için üzerinde durulan kelimenin akabinden başlamak hoş görülmemiştir. Dâni, *el-Müktefâ*, 2001, 9.

⁸³ Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 10.

⁸⁴ Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 10.

⁸⁵ Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 12.

⁸⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, thk. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006), 128.

⁸⁷ Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *el-Maksid li-telhişi mâ fi'l-Mürşid* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 21.

⁸⁸ “Vasl ve vakfın her ikisinin de şartlarının oluştuğu yerlerde yapılan vakf çeşidi” diye tanımlanan vakf-ı câiz ile alakalı Secâvendî'nin üç türlü değerlendirmesi olmuştur. Birincisi, vasl ve vakfın şartlarının oluşmasıyla birlikte vaslı tercih ettiği yerlerdir. İkincisi, vasl ve vakfın şartlarının oluşmasıyla birlikte vakfı tercih ettiği yerlerdir. Üçüncüsü ise vasl ve vakfın şartlarının oluşmasıyla birlikte vakf ya da vasla dair bir tercihte bulunmadığı yerlerdir. Geniş bilgi için bk. Osman Bostan,

mümkün değildir. Konu, bir örnek üzerinden vuzuha kavuşturulacaktır. Eşmûnî, Fâtîha suresi'ndeki vakfları sayarken “Bu sûrede altı yerde vakf-ı câiz bulunmaktadır. Buralarda durmak güzeldir; ancak sonrasında ibtidâ etmek kabîhtir.”⁸⁹ şeklinde bir ifadeye yer vermektedir. Bu ifadeden müellifin vakf-ı câizi, vakf-ı hasenle müsavi gördüğü sonucunu çıkarmak mümkündür. Zira bilindiği üzere vakf-ı hasen, durmanın güzel görülüp devamından başlamanın ise çirkin kabul edildiği yerlerde yapılan vakfı ifade etmektedir⁹⁰

Eşmûnî'nin, eserinde yer verdiği diğer vakf türlerinden biri de vakf-ı beyândır. Müellif, vakf-ı beyân'ı, “Mâ ba'dıyla vasledildiğinde maksut olan mânanın anlaşılmadığı vakftır.” şeklinde tanımlamaktadır.⁹¹ “وَتُؤَقِّرُوهُ”⁹² kelimesindeki vakf buna örnek teşkil etmektedir. Zira bu kelimedeki zamir Hz. Peygamber'e râcidir. Zira lafzın anlamı “O (resûle) saygı gösterebilirsiniz.” şeklindedir. Akabinde gelen “وَتُسَبِّحُوهُ”⁹³ fiilindeki zamir ise Allah'a râcidir. Bu lafzın da anlamı “O'nu (Allah'ı) tesbih edesiniz.” şeklinde olduğundan “وَتُؤَقِّرُوهُ” kelimesinde yapılacak vakf, kastedilen manayı ortaya çıkarmak yönünden daha muvafık olacaktır.⁹⁴ Eğer vakf yapılmayacak olursa zamirler karışacağından her iki zamirin de Hz. Peygamber'e râci olması gibi bir durum ortaya çıkar. Bu durumda ise “O (resûle) saygı gösterebilirsiniz ve onu tesbih etsinler.” gibi yanlış bir mana söz konusu olur.⁹⁵

Eşmûnî'nin tanımlamasını yapmadığı, fakat vakfın mertebeleri arasında sayıp kitabında da sıkça temas ettiği bir başka vakf çeşidi de “vakf-ı sâlih”tir. Dâni'ye göre vakf-ı sâlih, “Mecrûr kelimeyle yapılan ibtidâdır ki bu tür bir ibtidâ kabîh addedilmiştir.” Mesela “رَبِّ الْعَالَمِينَ”⁹⁶ ve “الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”⁹⁷ gibi yerlerden ibtidâ etmek, mâ kabline tâbi olmalarından dolayı Dâni tarafından kabîh addedilmiştir. “Sâlih” şeklinde isimlendirilme

Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kiraat İlmindeki Yeri. (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 191-192.

⁸⁹ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 28.

⁹⁰ Vakf-ı hasen, âyet sonu veya âyet ortasında durulmasına göre farklı değerlendirilmiştir. Buna göre âyet sonlarına vakf-ı hasen tekabül etmesi söz konusu olursa durulduğunda bir sonraki âyetten devam edilir. Çünkü âyet sonlarında durmak sünnet addedilmiştir. Eğer vakf-ı hasen, âyet ortasına rast gelmişse bir sonraki kelimedenden ibtidâ edilmesi hoş görülmeyp üzerinde durulan kelimedenden veya başlamaya elverişli yerden almanın gerekli olduğu kaydedilmiştir. Bk. Dâni, *el-Müktefâ*, 2001, 11-12; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1985), 186; Nihat Temel, *Vakf ve İbtidâ*, 68.

⁹¹ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 10.

⁹² el-Feth 48/9.

⁹³ el-Feth 48/9.

⁹⁴ Eşmûnî, *Menârü'l-hüdâ*, 10.

⁹⁵ Bu konudaki yorumlar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/206-208; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l gayb*, 28/72-73; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1986, 4/334-335.

⁹⁶ el-Fâtîha 1/2.

⁹⁷ el-Fâtîha 1/3.

⁹⁸ el-Fâtîha 1/4.

gerekçesini de Dâni, şu şekilde açıklamıştır: “Okuyucunun her zaman tâm ya da kâfi vakflarda durmaya gücü yetmez. Zira sözü edilen vakflarda durmak için çabaladığında nefesi kesilebilir.”⁹⁹ Dâni'nin *el-Müktefâ* adlı eserinde yapmış olduğu bütün bu izahlardan anlaşıldığı kadarıyla vakf-ı sâlih, Secâvendî'nin altılı taksimatı içerisinde bulunan “murahas zarûreten” vakfına denk düşmektedir. Zira Secâvendî'ye göre de mâ ba'diyle lafzen veya manen bağlantısı bulunan yerlerde nefes sıkışıklığından dolayı durmak zorunda kalındığında bu tür bir vakf söz konusu olmaktadır.

Eşmûnî'nin eserinde bahsettiği ve tanımasını yaptığı diğer vakflar, “vakf-ı ihtibâr”, “vakf-ı cibrîl”, ve “vakf-ı ıztırârî”dir.¹⁰⁰ Eşmûnî'nin, mukaddimesinde temas etmediği halde diğer bölümlerde zaman zaman değindiği birtakım vakf türleri de mevcuttur. Bunlar, “vakfe-i latife”, “sekte-i latife”, “vakf-ı nebî” ve “vakf-ı harâm” gibi kavramlardır.¹⁰¹ Fakat çalışmanın boyutunu açmamak amacıyla bu çalışmada Eşmûnî'nin en çok değindiği temel vakflara yer verilmekle iktifa edilmiştir.

Sonuç

Abdülkerîm el-Eşmûnî, h. 11. asırda yaşamış, birçok ilimde söz sahibi olmuş Mısırlı meşhur âlimlerdendir. Şöhretini vakf ve ibtidâ konusunda kaleme aldığı *Menârü'l-hudâ* adlı eseri ile yakalamıştır. Çalışmamızda öncelikle müellifin isminin telaffuzuyla ilgili tespit edilen karışıklık giderilmiştir. Zira bazı eserlerde Uşmûni bazılarında Üşmûnî bazılarında ise Eşmûnî şeklinde farklı kullanımlar olduğu görülmüştür. Aynı şekilde vefatı ve yaşadığı dönemle ilgili -özellikle Türkçe kaleme alınan çalışmalarda- hatalı olduğu değerlendirilen bilgiler tespit edilmiştir. Buna Abdülkerîm el-Eşmûnî ile Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde biyografisi verilen İsa b. Yûsuf el-Eşmûnî'nin karıştırılması neden olmuştur. Eşmûnî ile ilgili aktarılan bir diğer hatalı bilgi de yine Türkçe kaynaklarda onun vefat yılı ve yaşadığı dönem hususunda söz konusudur. Bunun da temel sebebi, müellifle isim benzerliği olan kişilerin aynı kimseler olduğu yanlışlığıdır. Bunun doğal sonucu olarak vefatıyla ilgili farklı tarihler zikredilmiştir. Araştırmamızda, bahsedilen kaynaklardaki eksik veya hatalı olduğu değerlendirilen bilgiler kritik edilerek doğru bilgi sunulmaya çalışılmıştır.

Eşmûnî, eserinin mukaddimesinde vakfî bölümlere ayırmış, bazen bunlara tanım getirmek bazen de örnekle izah etmek suretiyle söz konusu kavramları açıklama yoluna gitmiştir. Çalışmamızda, müellifin sadece ismini zikretmekle iktifa ettiği bazı kavramlar belirtilmiş ve başka âlimlerin eserleri yardımıyla bunların tanımları yapılmıştır. Tespitlerimize göre müellifi özgün kılan hususlardan birisi, onun tek bir sistemle

⁹⁹ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1987), 145.

¹⁰⁰ Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 13-14.

¹⁰¹ Eşmûnî, *Menârü'l-hudâ*, 195, 201, 337, 389.

yetinmemesidir. Nitekim o, kelimelerde durmayı veya geçmeyi bir sonraki kelime ya da cümle öbeğine göre belirlemektedir. Değerlendirmemize göre Eşmûnî, vakf tercihlerinde manayı gözetmiş ve çoğu kez âyet sonlarını dikkate almamıştır. Bu bakımdan o, adeta Kur'an'ı tek bir cümle olarak kabul etmiştir. Öte yandan müellifin geliştirdiği vakf sistemi, erken dönem âlimlerden İbnü'l-Enbârî, Nehhâs, ve Dâni'nin sistemleriyle benzerlik gösterse de onun; câiz, mefhum, sâlih vb. yeni kavramlarla seleften kendisine tevarüs eden kavramları geliştirip zenginleştirdiği ve farklı bir yapıya dönüştürdüğü gözlemlenmiştir. Eşmûnî'nin gerek ilmî kişiliğinin gerekse çalışmamızda tanıtımını yaptığımız vakf sisteminin, yürütülecek kapsamlı ve müstakil yeni araştırmalarla ilim dünyasına kazandırılması önerilen hususlardandır.

Kaynakça – References

- Abdülkâdir, Muhammed. İthâfü'l-fudalâ' muhtasarı Menârü'l-hudâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ', ts.
- Akaslan, Yaşar. "İbnü'l-Cezerî'nin 'Yedi Harf' Meselesi Üzerindeki Fikirleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2 (2018), 265-303.
- Akîrî, el-Minhâl Ahmed b. Muhammed. "Mesâilu'l-hılâf 'inde'l-İmâmi'l-Eşmûnî fi'l-vakf ve'l-ibridâ' fi kitâbihî Menaru'l-hudâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ' cem'an ve dirâseten (errub'u'l-evvel min sûreti'l-Bakarati enmûzecen)". *Mecelletü Câmîati Ümmülkurâ li-'Ulûmi's-Şeri'âti ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 94 (Eylül 2023), 1-17. <https://doi.org/10.54940/si21352653>
- Aklan, Kenan. *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi (Secâvendî ve Üşmûnî Örneği)*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Ateş, Süleyman. "İrşâdü'l-Akli's-Selîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/456-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1987.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Müktefâ fi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazân. Amman: Dâru Ammar, 2001.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *el-Maksid li-telhîşi mâ fi'l-Mürşid*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Eşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. "el-Kavlü'l-metîn fi beyâni ümûri'd-dîn". *Mecelletü Câmîati Tikrît li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 28/5 (2021).
- Eşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Kavlü'l-metîn fi beyâni ümûri'd-dîn*, ts.

- Eşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Menârü'l-hüdâ fi beyânî'l-vakf ve'l-ibtidâ*. Mısır: Şirketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1973.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsî'l Arabî, 1999.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.
- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Hasen, Halîl - Alî, Hârûn Nûh. *Eseru ihtilâfi'l-kırâ'âtî's-şâzze fi'l-vakf ve'l-ibtidâ 'inde'l-İmâmî'l-Eşmûnî fi kitâbihî "Menârü'l-hüdâ fi beyânî'l-vakf ve'l-ibtidâ" dirâseten tahlîliyyeten*. Ürdün: Camiatu'l-Ulumi'l-İslamiyye elAlemiyye, Doktora Tezi, 2019.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü Mekâyisi'l-lüğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr b. Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'l Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. b. Alî b. Yûsuf. *Tahbîrû't-Teysîr fi'l-kırâ'âtî'l-e'immeti'l-âşere*. thk. Ahmed el-Kudât. Ürdün: Cem'iyetü'l-Muhafaza 'ale'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2000.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âtî'l-âşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ. 2 Cilt. el-Matbaatü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1985.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, ts.
- Kılıç, Mustafa. "İbn Kuteybe'nin Yedi Harf Anlayışı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2020), 217-258.
- Mar'aşî, Saçaklızâde Muhammed Ebû Bekr. *Cühdü'l-mukil*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Umman: Dâru Ammar, 2008.
- Nihat Temel. *Kur'ân Kıraatında Vakf ve İbtidâ*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Secâvendî, Ebû Abdullah Muhammed b. Tayfûr. *'İlelü'l-vukûf*. thk. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-İdî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006.

- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. el-Mu'allimi'l-Yemânî vd. Haydarabad: Mektebetü Meclis Dâireti'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye bi-Haydarâbâd, 1977.
- Serkîs, Yûsuf İlyân. *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabiyye*. Kum: Mektebetü Âyetullâh el-Mar'aşî en-Necefi, 1989.
- Seyyid Ferec İzâm, Rızâ Abdülceyyid. *el-İ'tirâzâtü'n-nahviyye fî Kitâbi Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*. Mısır: Ezher Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsmâ Fâris. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1994.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstilahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Temel, Nihat. *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Tetik, İbrahim. *Vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi (Uşmûnî Bağlamında)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ. *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Uzun, Yakup. "Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ". *Bilimname* 2021/44 (30 Nisan 2021), 163-205. <https://doi.org/10.28949/bilimname.855329>
- Vusâbî, Zubeyr Sâlih. "Letâifü't-tefsîr fî kitâbi (Menârü'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ) li-İmâmî'l-Eşmûnî" 5/3 (Ağustos 2023). <https://doi.org/10.56807/buj.v5i3.393>
- Yaşar, Ahmet. *Arapçanın Temel Kuralları*. Anadolu Matbaacılık, 1996.
- Zavalsız, Halit. "Üşmûnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezzâk. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. İbrahim Terzi. Beyrut: Dârü't-Türâsi'l-Arabî, 1973.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2009.
- Zengin, Enes. "Dâvûd-i Karsî'nin 'Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *Osmanlı Tecvid Risâleleri* 2. ed. Ahmet Gökdemir. Ankara: Emin Yayınları, 2022.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. M. Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Darü't-Türâs, 1957.
- Zirikî, Hayruddîn. *el-A'lâm kâmûsü terâcim li-eşhuri'r-ricâl ve'n-nisâ*. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melayin, ts.